

Неллі БОНДАРЕНКО,  
кандидат педагогічних наук,  
старший науковий співробітник  
Інституту педагогіки  
НАПН України

## НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ЗА НОВИМИ ПРОГРАМАМИ

11 клас

Вияткова важливість курсу української мови в 11-му класі зумовлена тим, що він завершує і підсумовує складний, тривалий процес опанування її учнями і дає можливість побачити результат.

Навчання державної мови в 11-му класі на рівнях стандарту й академічному здійснюватиметься за розміщеними на сайті МОНМС України програмами авторів Н.В.Бондаренко, Л.М.Паламар, В.Л.Кононенко, С.В.Косянчука. Згідно з цими нормативними документами основний зміст роботи становить система формування в учнів комунікативно-стилістичних якостей мовлення, розвиток на їхній основі риторичних умінь і навичок та узагальнення й систематизація знань із ключових розділів науки про мову.

Вимоги програм реалізовано в підручнику Н.В.Бондаренко «Українська мова» для 11-го класу ЗНЗ з навчанням російською мовою (К.: Грамота, 2011), що посів призове місце на Всеукраїнському конкурсі й за яким випускники опануватимуть державну мову в 2011/2012 навчальному році. Підручник спільний для рівнів стандарту й академічного і є логічним продовженням серії підручників Н.В.Бондаренко та А.В.Ярмолюк з 5-го по 10-й клас, створених на основі розробленої цими авторами текстоцентричної концепції вивчення мови.

У підручнику для 11-го класу увага зосереджується на засвоєнні таких комунікативно-стилістичних якостей (ознак) досконалого мовлення, як **змістовність** (поняттєво-сміслова наповненість, предметність); **точність** (строга співвіднесеність слів з означуваними предметами і явищами дійсності); **логічність** (предметна – відповідність смислових зв'язків і відношень мовних одиниць у мовленні зв'язкам і відношенням предметів та явищ у реальній дійсності; поняттєва – відображення логічної думки й послідовного розвитку її в семантичних зв'язках елементів мови і мовлення); **чистота** (недопущення елементів, невластивих літературній мові й заборонених нормами моралі); **багатство** (різноманітність мовлення); **виразність** (чіткість, розбірливість, зрозумілість); **доречність** (такий добір і така організація засобів мови, які роблять висловлювання відповідним меті й умовам спілкування). Усі перелічені комунікативно-стилістичні якості досконалого мовлення розглядаються і відпрацьовуються в окремих параграфах розділу «Культура мови і стилістика. Елементи практичної риторики». Усі параграфи цього розділу аналогічні за структурою: 1) мотиваційна частина; 2) теоретичні відомості; 3) практична частина з системою завдань і вправ; 4) залікове завдання (підсумкова творча робота); 5) запитання і завдання для контролю.

Змістовність як невід'ємний складник усіх якостей зразкового мовлення окремо від них не розглядається. Формуванню змістової наповненості мов-

лення учнів сприятиме інформація, що її містять тексти різноманітної соціокультурної проблематики: *Любїть же Україну і людство любїть! Ти громадянин чи мешканець? Доля України вирішується в наших душах і серцях; Час будувати; Мова – це історія народу, шлях цивілізації і культури; Хто золоту порве струну, коли у гусях дух Боянів? Вплив душі в пісні український народ – і живе наш народ у співучому слові; Боговибрана, благословенна Полтаво! Цвіт людського досвіду; Мудрість народна; Все-переможне добро; Подвиг Матері; Який ти – герой нашого часу? Вибір професії – друге народження людини; Найвища посада під сонцем; Мужність і жіночність; Краса небесна з рук земних; Як парость виноградної лози, плачайте мову...; Мистецтво переконувати; Культура мови й Інтернет; Нашого цвіту – по всьому світу; Співай сам і дай співати іншому; Славний гусяр; Мова здоров'я; Чи варто змінювати час? Мистецтво феєрверків; Секрет рубінового скла; Унікальні можливості мови та ін.*

У § 2 – «Точність мовлення» – докладно схарактеризовано цю якість зразкового мовлення, розкрито основні вимоги до неї, визначено засоби її досягнення. Система завдань і вправ передбачає визначення ознак точності мовлення та засобів її реалізації в текстах різних стилів; з'ясування значень слів (у т.ч. прямих і переносних) у парах, словосполученнях (*дорогий – любий; письмовий стіл – багатий стіл*) і реченнях; складання словосполучень: зал, молодь (*читаючий, читальний*); побудову речень з багатозначними словами в різних значеннях, з найточнішими за значенням і стилістичним забарвленням словами: *Гаяля (закінчувала, завершувала) університет*; робота з омонімами, паронімами, фразеологізмами, зі словами-термінами; добір синонімів, перебудова прямої мови на непряму, редагування речень із неточно вжитими словами, порушенням лексичної сполучуваності та пропуском слів; порівняння оригіналу і точного (дослівного) перекладу. Значну увагу приділено з'ясуванню смислових і стилістичних відмінностей власне українських слів та їхніх іншомовних еквівалентів, добору синонімів, заміні, складанню речень тощо. Наведемо зразки завдань.

### Подвиг матері

1.1. Прочитайте текст.

#### Роменська мадонна

Яскраве сонце й особливе посульське буйноцвіття трав, квітів і кольорів. **Усмішки й обійми. Сльози і спогади.**

Знову, як і в попередні роки, до затишного міста Ромнів з'їхалися діти Олександрі Аврамівни Деревської. А разом із ними – її вже внуки і правнуки. Єдиною родиною стоять вони біля пам'ятника Матері-героїні. Ті, що проживають у Ромнах, і ті, котрі приїхали з усіх кінців України і країн колишнього Радянського Союзу. А прибули

вони до міста над Сулою, щоб ушанувати світлу пам'ять найдорожчої у світі людини – Матері.

...Здавалося: ось зараз, із-за цього повороту, вийде худенька жінка в по-дитячому скромному пальтечку і зсунутому набік береті. Її рівне темне з сивиною волосся акурратно зачесане, погляд карих очей випромінює тепло. Всіх би зігріла, захистила від біди...

...Її немає п'ятдесят два роки. Не віряться! Тому що незгасно горить у серцях її дітей живий вогонь материнського серця. **Величезне духовне багатство залишила після себе Мати.**

Народилася вона і виросла в трудовій сім'ї. Батько – грозненський робітник-нафтовик – був майстром. Мріяв про краще життя для своїх дітей. **Доньку Сашу – улюбленицю і розумницю – навчав у гімназії.** Згодом вона здобула звання вчительки. Вийшла заміж, народила доньку, яка померла ще крихіткою. Залишилась і без чоловіка. Працювала дієтичною сестрою у військовому госпіталі, а потім у лікарні. Пізніше познайомилася з Омеляном Деревським, який працював майстром на спорудженні нафтових вишок, а невдовзі вийшла за нього заміж. Стала матір'ю його п'ятирічному синові Дмитрові та його братові Тимофію. Своїх дітей не мала, тож ці діти стали для неї своїми, рідними.

Усім дітям, які потім приходили в сім'ю, Олександра Аврамівна, за згодою чоловіка, давала прізвище Деревських, і всі вони були Омеляновичі.

Якось на багатолюдній залізничній станції до неї підійшла молода жінка з немовлям і попросила потримати дитину кілька хвилин. Незнайомка так і не з'явилася. Немовля назавжди залишилося у Деревських. Поспішаючи з роботи додому, якось ледь не спіткнулася: упоперек тротуару лежала жінка, а поруч надривалася плачем дитина. Олександра взяла руку жінки, намагаючись віднайти пульс. Та даремно. Обережно підняла дитину і принесла додому.

Коли почалася війна, Деревських вона застала у місті Ставрополі. На приймальнику-розподільнику Олександра Аврамівна вирішила взяти осиротілу Ніну, а потім віднайшла ще двох її братиків і сестричку. **Коли привезли дітей із Ленінграда, сім'я поповнилася ще дев'ятьма дітьми.** У Деревських стало 17 дітей – від немовляти до 15-річного підлітка. Стала її донькою і немовля Оленька, яку підкинули Деревським під ганок. **Кожного відігрівала, відмивала, а головне – виліковувала.**

12-літню Аллу до Олександри Аврамівни привів рідний батько дівчинки. Мати й бабуся померли, а мачуха навідріз відмовилася прийняти пасербицю. Дівчинка, зневірена і зголодніла, стала Деревською і, як згадує тепер, знайшла щастя у цій великій і дружній родині.

Омелян Костянтинович по війні одержав призначення у місто Ромни Сумської області в «Укрсхіднафторозвідку». **Багатодітній сім'ї виділили будинок, автомашину-полупорку, надали земельну ділянку.** Отак усі разом господарювали і долали труднощі.

**Спливали роки, діти росли, вчилися.** А Олександра Аврамівна взяла з дитбудинку ще кількох дітей. Сім'я щороку збільшувалася. У Ромнах вона зросла на 18 чоловік.

Катя – Катерина Омелянівна, яка останньою поповнила сім'ю Деревських, – сказала мені про маму: «Це була не просто Мати з великої літери, а жінка надзвичайної духовної чистоти. Мама берегла всіх нас як могла. Вона вчила любити людей, працю, бути добрими, чесними, справедливими. Вона для нас була найріднішою».

Чудовими людьми виросли названі діти Олександри Аврамівни.

«Надзвичайною людиною була наша Мама, – говорять вони. – Це жінка з великим серцем Матері, життя якої було багаторічним щоденним подвигом». «Не має значення, ким ти працюєш, – трактористом, ткалю,

будівельником чи токарем, головне – бути Людиною. Це напуття ми всі пронесли через усе життя».

**Офіційно називають 48 дітей-сиріт різних національностей, яких виростила і виховала Олександра Аврамівна.** Але фактично, починаючи з 1926 року, в сім'ї Деревських знайшли прихисток близько 70 дітей. Одні приходили і залишались, інші, знайшовши своїх батьків, полишали сім'ю.

**Напевно, немає у світі жінки, яку так багато дітей називали Мамою.**

У травні 2002 року Ромни і вся Сумщина святкували 100-річчя від дня народження Олександри Аврамівни Деревської.

**Про неї створено фільми «Роменська мадонна», «Свято печеної картоплі».** Їй посмертно присвоєно звання «Мати-героїня», її ім'ям названо одну з планет Всесвіту (*За П.Нестеренком*).

Розрізняйте:

<b>робота</b>	<b>праця</b>
рос. <i>работа</i>	рос. <i>работа</i>
1. місце, де працюють заробляють гроші:	1. діяльність зі створення цінностей (матеріальних і духовних):
2. процес заробляння грошей:	фізична праця;
<i>робота інженера;</i>	2. результат роботи:
3. виконане завдання:	<i>друкована праця</i>
<i>письмова робота</i>	

### **труд**

рос. *труд*

виснажлива робота, що потребує зусиль:

*зароблені тяжким трудом гроші*

II. Поділіться враженнями, які справила на вас історія життя героїні. У чому, на вашу думку, полягає феномен Олександри Деревської? Які риси жінки і матері вона уособлює? Сформулюйте основну думку тексту.

III. Визначте тип і стиль мовлення. Проаналізуйте вжиті у тексті лексичні засоби; з'ясуйте, як вони впливають на точність відтворення фактів із життя Олександри Деревської, вірогідність змалювання її образу.

IV. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту. Вкажіть види виділених речень і порядок слів; визначте їхню стилістичну роль.

V. Підготуйте текст публічного виступу на тему «Феномен Олександри Деревської» (до двох хвилин) за матеріалами тексту. Оприлюдніть його за три тижні.

### **Робота в парах**

2. Прочитайте в особах фрагмент діалогу; поясніть, чому вживання виділених слова і фрази може мати комічний ефект.

– **Двірник** уже старий.

– То викиньте його.

– У тебе **не всі вдома?**

– Всі, нас усього троє.

### **Робота у групах**

3. I. Інсценізуйте бувальщину в особах.

#### **Сенсаційна знахідка**

Якось відомий київський архітектор Євген Черненко розповів журналістові випадок зі свого життя:

«У 1973 році в селі Керносівці на Дніпропетровщині колгоспники рили силосну яму і відкопали кам'яного ідола

кінця III – початку II тисячоліття до н.е. Знахідка була сенсаційною, і за два роки мені довелося везти її до Києва на виставку досягнень народного господарства (ВДНГ).

Біля самого міста наш пікап зупинив міліціонер.

– Що везеш?

– Бабу.

– А ти хіба не знаєш, що в кузові людей возити не можна?

– Так вона ж нежива.

Тут він виймає пістолет:

– Ану, показуй!

І відступає на два кроки.

Ми відчинили дверцята...

... Ніколи більше не доводилося мені чути такої багатонародної лексики, якою оцінив мій жарт міліціонер» (З газ.).

II. Назвіть ключове слово, яке зумовило двозначність змісту і, як наслідок, – комічний ефект. З'ясуйте за словником інші значення цього слова; доведіть, що правильне вживання багатозначних слів забезпечує точність сприймання мовлення адресатом.

У процесі роботи над § 3 учні з'ясують параметри логічності мовлення та особливості вияву їх у різних стилях. Система завдань і вправ, спрямована на формування цієї якості мовлення, передбачає спостереження з рухом, розгортанням думки в текстах, аналіз мовних засобів, що стимулюють цей рух та забезпечують послідовність і несуперечливість мовлення, аналіз висловлювань щодо логічності. Одинадцятикласники навчаться посилювати точність і логічність мовлення за допомогою порядку слів; створювати варіанти того самого речення; перебудовувати речення, вносячи відповідні смислові, лексичні та структурні зміни; підтверджувати доказами або аргументовано спростовувати наведені твердження. Вони навчаться також розпізнавати й виправляти помилки, які порушують логічність мовлення, а також діагностувати й усувати інформаційну недостатність висловлювання. Сформувані логічність мовлення допоможе робота над такими риторичними фігурами, як період, градація, паралелізм, антитеза, еліпсис, приєднувальні конструкції, парцеляція, ретардація та ін. Наведемо приклади.

4. Запишіть афоризми, стежачи за розвитком думки; поясніть, як ви розумієте висловлювання. З'ясуйте, якими мовними засобами забезпечується послідовність, взаємозалежність і несуперечливість елементів думки, оформленої за допомогою мови.

1. Найщасливіша людина та, яка дарує щастя найбільшій кількості людей. 2. Жадібність і щастя ніколи не зустрічались одне з одним, тож не дивно, що вони не знайомі. 3. Для чесних людей обіцянка – це обов'язок. 4. Якщо дикунам хочеться заволодіти плодами, вони зрубують дерево. 5. Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншим. 6. Наука будується з фактів, як будинок із цегли; однак нагромадження фактів не є наукою, так само як купа цегли не є будинком.

5. I. Прочитайте уривок, зосереджуючи увагу на виділених реченнях і визначаючи своє ставлення до висловлених думок. Визначте тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення. Доберіть заголовки.

Він був у поганому настрої. Тільки-но купив машину, чорне «Ауді», – а тепер от доводиться вбивати її на по-

ганій дорозі. Якщо це взагалі можна назвати дорогою. **У цій країні ніколи не було добрих доріг. І ніколи не буде.**

Він дратувався і скрипів своїми білосніжними зубами, на які вгтавив грошей не менше, ніж на машину. Адже він хотів бути європейцем. Цивілізованою людиною, власником досконалого рота. То й тратив на це гроші. Він ладний був платити за класні речі. За цю надійну німецьку машину, за престижний швейцарський годинник...

Не любив цю країну. Хоча народився і виріс тут, завжди почувався чужим. А коли вперше побував у Європі, то раптом зрозумів, що справжня його Батьківщина – там. Де налагоджене життя, де люди цінують себе і свою працю, де панує усталений спокій столітніх традицій.

У Європі безліч старовинних містечок із ратушами, соборами, цілими вулицями будинків, у яких люди жили століттями. А тут будинок, зведений до революції й досі цілий, здавався дивом і був рідкістю. Чому там усе залишалося, а тут усе зникало, до того ж швидко і невпинно? Там кожна людина, кожне покоління щось лишали для прийдешніх, а тут...

**Майбутнього тут не було й не могло бути.**

Він їхав дуже повільно, обминаючи ями і роззираючись на обидва боки. Дика природа навколо. Колишні поля, порослі чагарниками, а подекуди й деревами, ліси на далеких пагорбах, кілька порослих очеретом озер.

Зупинив машину, вийшов. Умить відчув спеку, від якої був захищений у салоні з кондиціонером. Скривився. **Не любив природи й не розумів оцих її красот. Природа здавалася йому чимось ворожим.** Він був міською людиною, і коли опинявся на природі, то завжди натрапляв на якісь неприємності. То комарі покусують, то вжалить кропива, то дощ, то вітер, то водорості у воді... **Він ненавидів природу, вважав, що людина має жити в місті, де все пристосовано до неї.**

Повернувся в машину й мимохіть відчув задоволення. Як йому було тут комфортно – у прохолоді, у спокійній джазовій музиці, у цьому шкіряному кріслі. Посміхнувся сам до себе і рушив з місця.

Він жив у цій країні лише тому, що заробляв тут гроші. Він робив накопичення, купував акції, щоб років за 10–15 забратися звідси й поїхати жити до Європи. Скоріше за все у Мюнхен – таке велике й доглянуте місто.

**Він не вірив, що в цій країні щось може змінитися (За В.Івченком).**

II. Обґрунтуйте власну позицію, зіставляючи погляди чоловіка і свої щодо матеріального й духовного вимірів життя людини. Розкрийте ваше ставлення до таких понять:

- Батьківщина, її майбутнє;
- потреба працювати для блага співвітчизників і власного благополуччя;
- матеріальні блага, здобутки цивілізації;
- природа й екологія;
- місто і село;
- мета і способи заробляння грошей;
- плани на майбутнє.

III. Проаналізуйте мовностилістичні засоби (зокрема групи лексики за значенням і походженням, види речень за будовою); з'ясуйте їхню роль у забезпеченні інформативності тексту, послідовності та логічності викладу, у змалюванні образу чоловіка і ставлення автора до нього та його життєвої позиції.

**Завдання підвищеної складності**

6. Розгорніть подану тезу в зв'язне висловлювання, обґрунтовуючи правомірність своєї позиції.

Еміграція – повільна і свідомо смерть у добробуті, достатку і вигодах.

7. Замініть виділені слова антонімами і перебудуйте прості речення на складні, вносячи відповідні смислові, лексичні та структурні зміни.

З р а з о к. *Степан категорично відмовився їхати з нами на пікнік, тому що в нього запланована важлива нарада.*

1. Степан **охоче погодився** (Д.Кешеля). 2. **Зараз ми піднімося** на третій поверх (Р.Самбук). 3. Двері **відчинилися** (Б.Грінченко). 4. Дедалі **менше** стає надворі людей (А.Головка). 5. Пляма все **яснішала й ширшала** (І.Нечуй-Левицький). 6. **Коротшали** дні (З.Тулуб). 7. Вона **запізніться** на причал (О.Іваненко). 8. Про те **ніхто ніколи** не дізнається (О.Жовна).

8. Розгорніть міркування за рахунок аргументації кожного з наведених тверджень і запишіть висловлювання, дібравши до нього заголовки.

Можна бути щасливим і в селі, і в місті. Можна бути і там, і там нещасливим... (І.Чендей).

9. У класі 38 учнів. Доведіть, що у списку цього класу є принаймні два прізвища, що починаються з тієї самої букви.

#### **Відстрочене завдання**

10. Упродовж місяця, дивлячись телевизор або слухаючи радіо, звертайте увагу на рекламу. Проаналізуйте рекламу з погляду змісту й логічності мовлення і подайте її аналіз у письмовій формі.

#### **Вправа на редагування**

11. Поясніть, чи правильно (логічно й граматично) побудовано сполучення слів; у разі потреби відредагуйте їх.

Занадто щедрий; трохи великуватий; ледь жовтуватий, дещо дорожуватий; дуже здоровенний; трохи задовгий; дещо звичайнісінький; сухий спирт; мокрий спирт; сухе молоко; мокре молоко; згущене молоко; суха вода; мокра вода.

12. Читайте текст, з'ясовуючи, в чому полягає його інформаційна недостатність; відповідайте на запитання у процесі читання, висловлюючи припущення.

Коли у Стародавньому Римі закінчився період громадянських війн і до влади прийшов молодий Октавіан, то за його наказом почали карбувати монети із зображеннями богині миру, колосся, козерога, який несе ріг достатку.

– *Що обіцяв народові Октавіан, випускаючи такі монети? Яку політику він проголошував?*

Та незабаром на монетах почали карбувати інші символи – зображення землі й богині перемоги (За А.Каждан).

– *Про які зміни в політиці Октавіана свідчать ці зображення на монетах?*

II. Доберіть заголовки до тексту, визначте тип і стиль мовлення. Запишіть текст, заповнюючи в ньому змістові прогалини власними припущеннями; зберігайте, по можливості, стиль автора.

13. Висловіть свою згоду з думкою Костянтина Паустовського або аргументовано спростуйте її.

Поширена думка про те, що існують нецікаві професії, – забобон, народжений нашим невіглаством.

#### **Завдання підвищеної складності**

14. Підтвердіть власними доказами або аргументовано спростуйте наведені твердження.

1. Гідна людина не йде слідами інших людей (Конфуцій). 2. Кінематограф – небезпечний винахід (Р.Клер). 3. Колись, за прикладом Сполучених Штатів Америки, виникнуть Сполучені Штати Європи (Дж.Вашингтон).

#### **Вправа на редагування**

15. Прочитайте речення. З'ясуйте причини порушення логічності, усуньте алогізми й запишіть відредаговані речення. Поясніть свої дії.

1. На виборах кандидати намагалися якомога більше применшити заслуги один одного. 2. У творах Лесі Українки та Івана Франка вірогідно описано сталінські репресії. 3. Єгипетські піраміди – це великі квадратні трикутники. 4. Тарас Бульба мав два сина й обидва хлопці. 5. Спартак очолив повстання рабів, а пізніше знявся в однойменному фільмі. 6. Це був ідеал чоловіка моєї мрії. 7. Учениця прочитала вірш спочатку мовчки, про себе. 8. Кармелюк перевернувся животом на спину і замріяно подивився в небо. 9. Гість позадкував боком од вікна. 10. На боротьбу з Гулівером повстали всі ліліпути – від малого до великого. 11. За ним біг звір, який стояв і зло дивився на Сергія. 12. Голосно цокав сонячний годинник.

**Чистота** мовлення (§ 4) співвідноситься з його правильністю і виробляється у процесі засвоєння учнями нормативної вимови, наголошування і вживання слів, упорядкованого використання слів іншомовного походження, запобігання проникненню в мовлення невластивих літературній мові елементів. Наприклад:

Висловіть своє ставлення до наведеної реклами. Запропонуйте власну рекламу мобільного телефону з двох-трьох речень (письмово).

Телефон, який варто зафрендити.

**Багатство** (§ 5) і **виразність** мовлення (§ 6) забезпечуються активним збагаченням словникового запасу учнів за рахунок лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних ресурсів мови, добромовних засобів, які найбільшою мірою відповідають меті й умовам спілкування. Цьому сприятимуть робота над стилістичними можливостями багатозначних слів, тропами (епітетом, порівнянням, метафорою, метонімією, синекдохою, уособленням та ін.) і риторичними фігурами; формування навичок вживання варіантів граматичних форм і структур, різноманітних конструкцій; оволодіння інтонаційною палітрою мовлення; вироблення потреби постійно вдосконалювати вживані мовні засоби.

Працюючи над засобами виразності мовлення, одинадцятикласники з'ясують роль анафори й епіфори, асонансу й алітерації у наданні висловлюванню мелодійності, чіткості, розбірливості, зрозумілості й навчатися використовувати ці засоби для увиразнення мовлення.

Роботу над засвоєнням комунікативно-стилістичних якостей мовлення завершує формування його **доречності** – відповідності меті, умовам і завданням спілкування (§ 7). Вдосконалення мовлення щодо його доречності сприятимуть закріплення особливостей усіх стилів і типів мовлення; аналіз текстів щодо доречності вибору і використання мовностилістичних засобів; вправи на доповнення й перебудову речень і стислих висловлювань за комунікативним завданням; трансформація діалогічного мовлення в монологічне і навпаки; редагування; написання твору за поданим початком, а також традиційна для пропонованої методичної системи робота в парах і групах.

Як ознака досконалого мовлення, доречність підсилює кожен з його комунікативно-стилістичних якостей, оскільки доречним може бути лише правильне, точне, логічне, чисте, багате і виразне мовлення. Сформовані на основі цих ознак риторичні вміння і навички, робота над якими становить зміст наступного розділу «Основи публічного мовлення», забезпечать належний рівень мовленнєвої культури одинадцятикласників.